УДК 811.161.2(091):94(4) «04/14»

Неля МАНДРИК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методики
викладання і культури української мови
Рівненського державного
гуманітарного університету

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

У статті автор намагається довести, що, хоча українську мову середньовічна Європа знала не так, як мови інших народів, однак важливо відзначити, що майже всі автори, які висловлювалися про неї, були одностайними в оцінці: мова ця ніжна, поетична, мелодійна, багата, досконала, здатна до відображення найскладніших думок та почуттів, має багатий лексикон, а народ, творець цієї мови, здатний до швидкого засвоєння мов інших народів.

***Ключові слова**: філолог, гуманітарні науки, перекладач, східноєвропейські мови, слов'яни, лінгвосистема, мовознавство, фольклор.*

В статье автор пытается доказать, что, хотя украинский язык средневековая Европа не знала так, как языки других народов, однако важно доказать, что почти все авторы, которые высказывались о нем, были единогласны в оценке: язык этот нежный, поэтичный, мелодичный, богатый, способный отображать сложнейшие мысли и чувства, имеет богатый лексикон, а народ, творец этого языка, способен быстро усваивать языки других народов.

***Ключевые слова**: филолог, гуманитарные науки, переводчик, восточноевропейские языки, славяне, лигвосистема, языкознание, фольклор.*

In this article author is making an attempt to prove that nevertheless medieval Europe didn't know Ukrainian language the same way as thay knew other languages, though it must be emphasized that almost all authors who spoke about it were unanimous in it's evaluation.
These authors were convinced that Ukrainian language was soft, poetic, melodic, rich, perfect, able to express the most complicated thoughts and feelings, it had rich lexicon and the Ukrainians who created this language were able to master other languages quickly.

***Key words**: philologist, humanity sciences, interpreter, Eastern European languages, Slavs, lingual system, linguistics, folklore.*

Українська мова не творилася ні в XIV, ні в XV, ні в XVI, ні в XVII століттях, бо вона і її діалекти вже були створені протягом багатьох попередніх тисячоліть, а пізніше тільки збагачувалися та удосконалювались. Сказати, скільки їй років – ми не можемо. Вона має дуже давню історію, що визнавали народи й учені ще в добу Середньовіччя. Виберемо тільки окремі факти. Хоча в

цій статті ми обмежуємося відгуками європейців, проте не можемо не згадати й арабського письменника і купця Ібн-Хаукаля. У своєму дещо компілятивному творі «Книга шляхів і держав» (70-ті роки X століття), написаному після 30-річних мандрів світами, він подав деякі відомості про життя русів і згадав про їхню мову, відмінну від мови сусідів: «Мова Булгар подібна до мови Хазар, Буртаси мають свою мову, а мова Русів відмінна від мови Хазар і Буртасів». Тут, звичайно, йдеться про мову населення Київської Русі, наших не зовсім далеких предків. Терміни «руси», «русичі», «рутенці» й інші подібні застосовувалися тільки до народу Придніпров'я. «Мова русів» уже тоді була примітна серед мов сусідів і близьких до слов'ян племен. Є згадки, що вона навіть мала якусь писемність (письмо). Болгарський проповідник християнської віри Костянтин, творець одного з давньослов'янських алфавітів, запевняв, що він бачив (у 860-861 роках) у Корсуні (Херсонес у Криму) дві книги – Євангеліє і Псалтир, «Роуськыми письмены» написані, і тут же зустрів чоловіка, який цією мовою розмовляв і читав згадані книги. Дослідники вважають, що з Костянтином вів розмови киянин. У буллі папи Римського до чеського князя Болеслава, посланій 971 року, також згадується як поширена «руська мова».

Від 1395 року в Реймському Євангелії зберігся напис «писмо русске». Це засвідчує, що і в XIV ст. мову придніпрянського населення називали ще «рускою» або «росскою». Традиційно такі терміни вживаються і в наступних століттях, хіба що вноситься відтінок «рутенська мова», а українців називають за латинськими традиціями рутенцями.

Одну з найдавніших згадок про українську (рутенську) мову, якою говорить населення Придніпров'я, маємо в італійця Помпонія Лета, засновника Римської академії, який певний час жив в Україні у 1479-1480 роках. Учений написав працю «Скіфські подорожі» і прочитав її як лекції. Твір повністю не зберігся, але у виписках сучасників є його свідчення, що в межах Сарматії (тоді придніпровські землі у Європі називали то Скіфією, то Сарматією) «говорять на семи мовах, з яких найпоширеніша – скіфська, що її називають рутенською, а найменша – литовська».

Велике враження на Помпонія Лету справили дніпровські пороги, які він детально описав, подавши всі назви в оригіналі (Ненаситець, Козацький поріг, Будило та ін.). Повернувшись до Італії, вчений усе життя виявляв інтерес до «Придніпровської Скіфії», побуту й культури її народу. Помпоній Лета навчив своїх дочок слов'янських мов, оскільки рутенську він вважав однією з найпоширеніших на європейському сході, то, очевидно, дочки вивчили її в першу чергу [1, с.213]. Тож можна гадати, що сім'я засновника Римської академії Помпонія Лети була однією з перших, яка вивчала українську (рутенську) мову в Італії ще в XV столітті.

Немає нічого дивного, що українців у ті часи називали рутенцями, а їхню мову – рутенською. Цей термін дуже давній і застосовували його як власне ім'я українського народу і в XX столітті. Не будемо вдаватися в історію цього терміна, ніхто ніколи не заперечував, що під ним розуміли в усі часи – українців, а під Рутенією – Україну. Нас у цьому подорожньому записі найбільше цікавить інформація про те, що в XV столітті у Східній Європі

українська мова серед семи інших (очевидно, польської, чеської, словацької та ін.) була найпоширенішою. Нею розмовляло найбільше мешканців, а литовською – найменше. Треба мати на увазі, що більшість тодішніх українських земель після падіння Києва від навали монгольських орд входили до Великого Литовського князівства, а оскільки литовців було в десять разів менше, ніж українців, то й державною мовою фактично була українська з домішками білоруської. Її називали «руська». Отож не дивно, що й італієць запримітив це і занотував у своїх подорожніх записах.

У XIV та XV століттях Велике Литовське князівство зміцніло за рахунок прилучених українських і білоруських земель, зміцніло одночасно і становище української мови в культурному та державному житті народу на територіях, захоплених Литвою. З часом відчутнішим ставав вплив української культури, мови, літератури в маленькій Литві. Не дивно, що українська мова стає знаною і в литовських містах та при дворі правителів королівства. Стосовно цього маємо багато доказів і окремих фактів, підтверджених тогочасними архівами, документи яких у більшості випадків писані українською мовою. Завойований народ завоював переможця своєю культурою і мовою.

Українською («руською») мовою написано зведення державних законів – «Литовський статут» (три редакції – 1529, 1566, 1588 років). Українською народною (або й книжною) мовою велося листування, судочинство, літературна творчість. Як обов'язкову в усіх установах на теренах України її було передбачено спеціальним законодавчим застереженням у «Литовському статуті» (1566, р. 4, аркт. 1). Усе треба було писати, як застерігав закон князівства, тільки українськими літерами і мовою. І писали. Бо було узаконено. Згадаймо, що українською мовою за доби Середньовіччя користувалися і в сусідній Румунії (Молдавії). Збереглися збірники з українськими піснями і в народів колишньої Югославії. Хто хоче переконатися, як у XV-XVI столітті велася судова й державна переписка, хай зайде у Києві до Державного історичного архіву: там зберігаються тисячі документів того часу, написані української мовою. Цілком природно, що в таких умовах українську мову вивчали й литовські князі, феодали, а сам повелитель Великого Литовського князівства Август II добре розмовляв і писав українською мовою, зокрема і листи до матері-італійки, королеви Бони (отже, і вона добре знала цю мову).

Коли після невдалих воєн із Росією Велике Литовське князівство уклало горезвісну Люблінську унію (1569 р.) і поступово почало втрачати свою незалежність, становище української мови також погіршується. Українські землі підпали під руку шляхетської Польщі. Польські королі, польська шляхта намагаються силою прилучити український народ до польської мови. У Київ та в інші міста і села пішли універсали, листи, накази, написані незрозумілою чужою мовою, і народ та українська шляхта запротестували. 1571 року в Києві збирається сеймик української шляхти, де, крім усього, обговорюється і стан української мови. Внаслідок цього королю було надіслано цікавого листа: «Особливе теж єго Кр[олівської] м[илості] нашого милостивого пана просим, аби листи сеймовіе, універсали, конституцій и каждая справа подле обетницы и привилею єго королевскоє милости при сконеню униі виданого не иншими

литерами и словы, одно рускими литерами и єзыком до земли Києвское писаны и видаванні били, кгдеж в милости иншого письма отцовє націй учити нас не давали, одно своего прирожоного руского и школи теж польскоє в Києве немашь, а кгды приносять листи єго кр[олівської] милости писание полскими литерами змешаням латинских слов, вырозуміти не можем, якож и тем привелей на злучене едности земли Киевской даний их полскими литерами ест написан, просим єго королевскоє милости жебы по руску был переписан» [2, с.43].

Із листа явно проглядає вимога київської шляхти, щоб і після Люблінської унії руська мова зберегла свої державні права, узаконені «Литовським статутом». У листі наголошується на тому, що народ в Україні розмовляє своєю мовою, у школах вивчає її та інші мови (і не розуміє польської і латини). Навіть текст Унії вимагається надіслати до Києва в перекладі на українську мову.

Очевидно, спротив української шляхти, діячів культури та й всього народу був таким рішучим, що з ним мусили рахуватися у Варшаві: було навіть створено групу писарів, які перекладали документи і дотримувалися певних правил тодішнього українського письма. Мову козаків знали і при королівському дворі. Зберігся лист Марії (1659) до короля Яна Собеського, в якому вона цитує українську пісню: «Чи я тобі не казала не бери волоски...». Отже, Собеський також знав українську мову.

Маємо й інші свідчення того, що досить високі польські сановники знали українську мову й користувалися нею.

Популяризувало нашу мову в Європі і козацтво. На Запорізькій Січі, яка була військовим центром України, всі документи, військові правила, команди, листування в ті часи велися українською мовою, і це також підтримувало її громадський статус. Із Січі йшли впливи на всю Україну. Але є ще один дуже важливий і чомусь не згадуваний істориками факт. Принаймні не зустрічалося, щоб наші історики Січі говорили про українську мову запорожців. Під впливом псевдоромантичної літератури свого часу було витворено опис своєрідного ритуалу прийому до запорізького товариства. Бажаючого стати запорізьким козаком запитували: – Віру православну сповідуєш? – Так. – Перехрестись. *(Хрестився.)* – Горілку п'єш? – П'ю! – Іди до такого куріня.

Насправді ж було не так. Що горілку на Січі пити не дозволяли – те відомо, а ось щодо ритуалу прийому в «республіканське вільне товариство» – то найавторитетніший дослідник козацьких архівів і Запорізької Січі Михайло Максимович після вивчення багатьох документів написав цікавий висновок, уривок якого процитуємо: «Козаков сводила и дружила жажда воли, мести, битви и добычи, а всякий выходец, – кто б он ни был – мог сделаться их братом-товарищем, только бы, принеся с собою удалую боевую отвагу, он принял греческую веру и язык их» [3, с.68]. Отже, запитували: «Чи визнаєш віру і мову?» Цілком природно, що в Січі, де козацтво створило стільки історичних пісень та дум, де були різні школи, при зарахуванні воїнів до коша запитували не про горілку, а про мову й віру. Якщо визнаєш мову – визнаєш народ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Голенищев-Кутузов И. Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV-XVI веков / И. Н. Голенищев-Кутузов. – М., 1963. – С. 213.

2. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні / М.Грушевський. – К., 1919. – С.43.

3. Грушевский М. Украинские народные песни / М. Грушевский. – М., 1834. – С. 68.

4. Левченко М. В поля фольклористики й етнографії / М. Левченко. – К., 1927. – С. 17.

Дата надходження до редакції: 28.11.2012 р.